

Dr. Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái*

PESCHKA VILMOS

Nagyobb igényű és hosszabb lélegzetű monográfiákban — sajnos — nemigen hővelkedő állam- és jogelméleti irodalmunk újabb jelentős munkával, Kulcsár Kálmán, a jogszociológia alapvető problémáit tárgyaló, rendkívül tanulságos könyvével gazdagodott. E művet — amely a szerző kandidátusi értekezése volt — lényegében a marxista-leninista állam- és jogelmélet előtt álló egyik fő feladatnak a megoldásához, a múlt és a jelen burzsoá állam- és jogelméleti irányzatainak kritikai meghaladásához való hozzájárulásként foghatjuk fel. Kulcsár Kálmán — Szabó Imre úttörő jelentőségű munkájának, a magyarországi burzsoá állam- és jogbölcsélet kritikájának mintegy folytatásaként és kiegészítéseként — a polgári jogelmélet egyik nagyhatású elméleti irányának, a jogszociológia nemcsak magyar, hanem külföldi képviselőinek jogelméleti koncepcióit vizsgálja mélyreható tudományos alapossággal és igényességgel. A szerző — helyesen — nem elégszik meg azonban azzal, hogy a polgári jogszociológia marxista bírálatát adja, hanem — amint azt műve címében is jelzi — a burzsoá jogszociológia bírálatából kiindulva, kísérletet tesz a jogszociológia problematikájának felvázolására és arra, hogy jelezze azokat a fő vonalakat, amelyek irányában a jogszociológia alapvető kérdéseinek megoldását kell keresni. Amikor marxista—leninista állam- és jogelméletünknek ezt az új alkotását örömmel üdvözljük és — hogy a tudományos érdeklődést jogosan e munkára irányítsuk — arra vállalkozunk, hogy e könyv tartalmának lényegét és magvát, problematikáját és fő kérdéseit ismertessük, egyúttal a szerző által idézett, találóan megfogalmazott lessingi szavak szellemében, a mű vonatkozásában néhány kritikai megjegyzést is megkockáztatunk: „... jó néhány fontos kérdés a pusztán ellentmondásnak köszönheti tisztázását ... az emberek a világon semmiben sem egyeztek volna még meg, ha a világon semmin sem civódnának”.¹

1. Minthogy Kulcsár Kálmán könyve lényegében kritikai jellegű, ezért elsősorban a különféle jogszociológiai elméletek bírálatát, e bírálat módszerét vizsgáljuk meg. Már most le kell szögeznünk és a továbbiakban még megkíséreljük ezt konkrétan is kimutatni, hogy a burzsoá jogszociológiai koncepciókkal való beható és sokoldalú foglalkozás mindenütt a dialektikus materializmus alapján, a valóban marxista kritika szellemében megy végbe. A szerző nem enged sem a vulgár-materializmus, sem a sematikus funkcionális csábításainak, hanem e nehezen elkerülhető veszélyeket leküzdve, mindig a materialista dialektika módszerével közelíti meg az éppen vizsgálatra kerülő jogszociológiai koncepciókat és elméleti megállapításait.

Általában a burzsoá jogszociológia keletkezésének és fejlődésének körülményeit elemezve, a monográfia sokoldalú vizsgálódás eredményeként tárja fel ennek a polgári jogelméleti irányzatnak geneziséét, megjelentetésének alapvető társadalmi, politikai okait. A jogszociológia problematikájának központi kérdését a jog változásában jelölve meg, módszeresen keresi azokat a társadalmi-politikai tényezőket, amelyek ezt a jogelméleti kérdést a jogszociológia érdeklődésének középpontjába tolták. A jogszociológia megjelenését és problematikáját közvetlenül meghatározó körülményt abban a burzsoá jogi jelenségekben, jogrendben és jogrendszerben lejártszódó jelentős változásban és fordulatban látja, amely a polgári társadalomnak a szabad versenyen alapuló tőkés gazdasági rendből a monopolkapitalista gazdasági rendbe való átfordulása következtében végbemegy.

* Dr. KULCSÁR Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960. 269 p.

¹ Idézi i. m. 6. p.

A szerző azonban nem elégszik meg azoknak a felépítményi, ideológiai jelenségek körébe tartozó momentumoknak a feltárásával, amelyek a jogszociológia keletkezését közvetlenül kiváltották, hanem tovább megy ezeknél és feltárja azokat a materiális okokat, amelyek a jogszociológia keletkezését végső fokon meghatározták, ezeket a materiális tényezőket a kapitalista termelési, gazdasági viszonyoknak monopolkapitalista gazdasági viszonyokká fejlődésében találva meg: „A burzsoá jogszociológia tehát a századforduló táján és a XX. század első évtizedeiben a tőkés gazdasági-társadalmi renden belül végbement átmenethez kötött, így végeredményben a társadalmi valóságból kinőtt elméleti irány, melynek problémái — éppen azért, mert a valóságból erednek — többségükben nem hamis problémák.”²

Kulesár Kálmán a burzsoá jogszociológiát végső fokon meghatározó monopolkapitalista gazdasági viszonyok mellett nemcsak a tőkés jogrendben és jogintézményekben végbemenő változást és ennek a jogszociológia megjelenésére való hatását elemzi, hanem a jogszociológiát mint jogelméleti irányzatot kora filozófiai, szociológiai és jogelméleti nézetei közé beágyazva, ezekkel való kölcsönös összefüggésében és kapcsolatában tárgyalja. Így általában a jogszociológia keletkezési körülményeit vizsgálva, behatóan elemzi a jogszociológiának mind a történeti jogi iskolával, mind a szociológiával való kapcsolatát. Kifejti, hogy „a jogszociológia — különösen német — képviselői nem egyszer merítették a történeti jogi iskola ideológiai tárházából, de a két elméleti irány között a társadalmi viszonyokat tekintve alig található kapcsolat”.³ A szociológia és a jogszociológia kapcsolatának lényegét pedig abban látja, hogy a kettő nem azonos, hogy a jogszociológia „egy meghatározott társadalom s kor meghatározott problémáit felvető tudomány, amely a polgári szociológia bizonyos fejlődési fokán határozottan jelentkező ... jellegzetességeihez kapcsolódott, akkor, midőn e tudománynak reakciós jellegét a társadalmi viszonyok ... egyre inkább megvilágították”.⁴

A végső fokon meghatározó társadalmi-gazdasági viszonyoknak, a jogi jelenségekben lejátszódó változásoknak és a különböző szociológiai, filozófiai és jogelméleti koncepcióknak a szerepét és hatását azonban — helyesen — nemcsak általában a jogszociológia, hanem az egyes jogszociológiai elméletek vonatkozásában konkrétan is kimutatja. A pragmatista jogszociológia képviselőinél, elsősorban Roscoe Poundnál a pragmatista filozófiához (W. James, J. Dewey stb.) kapcsolódás elemeit vizsgálva, Kulesár Kálmán meggyőzően mutatja be, hogy Poundnak és követőinek jogszociológiai elméletét általában jellemző empirizmus, irracionalizmus és funkcionálizmus a pragmatista filozófiából, illetve a behaviorizmusból fakad. A jogszociológia funkcionális módszerének a szerző által adott, lényegében helyes, bírálata — mely szerint a funkcionálizmus két ponton vezet téves eredményre: egyrészt a lényegi kérdések háttérbe szorításánál, másrészt a történeti szemlélet elhanyagolásánál — csupán az első mozzanat vonatkozásában nem tartjuk teljesen precizírozottnak, s pontosabbá tételének útját abban látjuk, hogy míg a dolgok és jelenségek összefüggése és egymásra hatása valóban másodlagos jelentőségű a dolgok és jelenségek lényege mellett, addig utalni kell arra a dialektikus összefüggésre, amely főleg ismeretelméleti téren jelentkezik, nevezetesen, hogy a jelenségek lényegéhez való eljutás, a lényeg megismerésének egyik útja éppen a dolgok kölcsönös kapcsolatainak, összefüggéseinek és egymásra hatásának feltárásán keresztül érhető el.

A pragmatista jogszociológia pragmatista filozófiával és a behaviorizmussal való kapcsolatának elemzése után a szerző mélyrehatóan tárgyalja a poundi jogszociológia alapvető kérdéseit, ezeket az amerikai társadalmi valóságból és joggyakorlatból vezeti le. Meggyőzően kimutatja, hogy a monopolkapitalizmus időszakában kiélezetten jelentkező ellentmondás a fennálló jogrend és a jogfejlődés között miként nyomul Pound és követői jogszociológiájának középpontjába. Lényegében ez a kérdés határozza meg a poundi jogszociológia tantörténeti kutatásának irányát és jogelméletének tárgyát, amikor Pound ezek homlokterébe a joggyakorlatot, a bírói és államigazgatási eljárást állítja. Pound a jogalkotás kiterjesztését igénylő tudományos társadalomalakítás és a joggyakorlatnak, a bírói és államigazgatási eljárásnak előtérbe helyezése közötti ellentmondást a relatív természetjog eszméjével kívánja megoldani. Kulesár Kálmán lényegrehatóan mutat rá ennek az ellentmondásnak és megoldásának egyaránt illuzórikus és látszólagos voltára. Minthogy a tudományos társadalomalakítás poundi igénye a monopolkapitalista viszonyok mellett társadalmilag megalapozatlan, ezért maga az ellentmondás is

² I. m. 18. p.

³ I. m. 23. p.

⁴ I. m. 35. p.

csak illuzórikus. A megoldás, a relatív természetjog egyáltalán nem új gondolata pedig végeredményben nem más, mint az idealista „helyes jog eszméjének az amerikai társadalom igényeihez alakított — racionalizált és szociologizált — válfaja”.⁵ Pound a relatív természetjogot lényegében jelentő jogi posztulátumokat az embereknek a „társadalmi mérnökösködés” útján feltárt de facto igényeiből, érdekeiből vezeti le. Kulsár Kálmán könyvének — talán — legjobban sikerült kritikai részében mélyreható tudományos alapossgal tárja fel a „társadalmi mérnökösködés” poundi elméletének társadalmi gyökereit, szerepét és tudományos értékét. Mindenekelőtt e jogszociológiai koncepciónak arra a lényeges hibájára mutat rá — amely azután az egész konstrukciót eleve eltorzítja —, hogy ez a jog természetének, lényegének vizsgálatát kizárja. „Pound azonban — azzal, hogy a jog lényegének tényleges vizsgálatát elutasította, így elutasította valódi megismerésének lehetőségét is — egyidejűleg jogelméletének alapköveteléseit, amelyeket maga kívánt saját társadalmához kötni, téren és időn kívül helyezte, valamiféle idealisztikus rendbe.”⁶ A szerző kitűnő elemzéssel mutatja ki, hogy az osztálytartalmától megfosztott igények és érdekek alapján Pound pártatlan, osztályok felett álló olyan jogi posztulátumokra jut, amelyek az érdekek konfliktusa között bizonyos kiegyenlítő szerepet játszanak, holott a jog „palarizált érdekeknek — osztályérdekeknek — megfelelően működik”.⁷

Az az erő, amely a társadalom tagjainak magatartását ellenőrizve irányítja, a társadalmi ellenőrzés. Pound szerint a jogi rend a társadalmi ellenőrzés legvilágosabb és leghatásosabb formája. A társadalmi ellenőrzésben Pound a következő háromféle jogfogalmat egyesíti: 1. az ún. jogrendet; 2. a bírói vagy adminisztratív döntésekre jogfoglaló autoritativ anyagok, érvek és irányelvek tömegét; 3. a bíraskodási folyamatot. Ez a jogfogalom, amely magában foglalja nemcsak a jogszabályokat és a bírói adminisztratív folyamatot, hanem a jogviszonyokat is — minthogy még normatív jelentése is van —, távolról sem általános a jogszociológiában. Kulsár Kálmán ezt a jogfogalmat olyként értékeli, amely „a jogélet minden jelenségét átfogja és minden szempontból ábrázolja, de formálisan, mert a jog osztálylényegét nem ismeri fel”.⁸ A poundi jogfogalom hibáját tehát a szerző abban látja, hogy az formális, a jog osztálylényegét figyelmen kívül hagyó általánosítás. Ezzel Pound jogfogalmának alapvető hibáját kétségkívül helyesen tárja fel, véleményünk szerint azonban nem gyengítette, sőt alaposabbá tette volna a szerző egyébként találó és mélyreható érvelését, ha azt is kritikailag elemezte volna, hogy helytálló-e a jog fogalmát ilyen tágan és széleskörűen meghatározni. Azt gondoljuk, nem állunk egyedül, amikor a jog definícióját kitevő lényeges elemeknek és vonásoknak a körét a jog vonatkozásában szűkebben kívánjuk megvonni. A felmerülő problémát kérdés-formájában a következőképpen fogalmaznánk meg: a jogi normák, a bírói döntések, a jogrend és a jogviszonyok együttesen jelentik-e a jogot, avagy ezen elemek közül csak egyesek megjelölésével is már meghatározhatjuk a jog fogalmát? E problémára a továbbiak során még visszatérünk, itt most e szkeptikusan felvetett kérdés kapcsán még csak arra utalunk, miszerint a szerző maga is rámutat arra, hogy az amerikai jogszociológiában vannak kísérletek, amelyek e definíciónak csak egyik vagy másik elemét tartják jognak. Ezek közül — helyesen — különösen alaposan bírálja az ún. realista iskolát, amely a jogot csak a bírói és adminisztratív folyamatban látja.

Éppen a realista jogelméletnek a könyvben található értékelése az a pont, ahol a szerző által alkalmazott marxista kritikai módszernek az a vonása, hogy az elméleteknek nemcsak társadalmi genezisést és tudományos értékét, hanem társadalmi szerepét és funkcióját is megvizsgálja, a legvilágosabban élénk táru. A monográfiának az amerikai jogtudományban jelentkező realista mozgalommal foglalkozó része rendkívül színesen és érdekesen mutatja be az „abszolút jogi nihilitás”-t képviselő és az irracionálizmus egyik legszélsőségesebb jogtudományi kifejeződését jelentő burzsoá jogelméleti irányzatot. Amikor a szerző szellemesen és találóan elemzi a realista jogelmélet alapvető, jellemző vonásait — a szkepticizmust a tudománnyal és a jogi normákkal szemben, a logika-ellenességet, a jognak a bírósági gyakorlatra redukálását, a pragmatista experimentalizmust, illetve instrumentalizmust, kiméletlen hadakozását a jogbiztonság ellen s ennek során hamis pszichológiai és szemantikus érveléseit —, e mozzanatok bemuta-

⁵ I. m. 58. p.

⁶ I. m. 64. p.

⁷ I. m. 57. p.

⁸ I. m. 176. p.

tása és kritikája során mindig felmutatja azt a fontos kapcsolatot és összefüggést, amely a jogfilozófiai elmélet tartalma és társadalmi-politikai funkciója között fennáll. A realista jogelméletet kitevő mindezek az alapvető momentumok arra irányulnak, hogy a burzsoáz törvényességnek az imperializmus időszakában végbemenő bomlását (elsősorban az USA-ban) elméletileg alátámasszák és igazolják. Kulcsár Kálmán mintaszerű elemzéssel világítja meg ezt az összefüggést. Miután könyvének I. fejezetében a monopol-tőkés társadalomban a XX. század elején jelentkező jogi jelenségeket sokoldalúan megvizsgálta, feltárta és konkrét példákkal igazolta a tőkés társadalom jogi válságának és törvényessége bomlásának alapvető vonásait, a jogszociológia egyes elméleti koncepcióinak tárgyalásánál ismételten kimutatja a burzsoáz törvényesség válsága és a jogelméleti irányzatok között fennálló összefüggést. Ez legélesebben és legpregnansabban minden bizonnyal a realista jogelmélet értékelésénél jelentkezik. Az amerikai monopol-tőkés társadalom bomló viszonyai közepette a valóságot, a jogbizonytalanságot, a hivatalos és egyéni önkény burjánzását, a bíróságok sorozatos jogszerűtlen eljárását aligha lehet tagadni. A realista jogelmélet a valóság bemutatása során — mint ezt a szerző kimutatja — ezt a valóságot két irányban is elferdíti. Egyrészt az amerikai társadalom jogi válságának konkrét jeleit a realista jogelmélet megengedhetetlenül úgy általánosítja, miszerint „minden jog, minden korban és minden társadalomban ilyen”. A jogbiztonság gyermekes mithosz, amely a valóságban soha és sehol nem létezett, s ez így helyesen is van. A realista jogelméletnek ez a módszere — mondja a szerző — „teljesen hamis: általánosítja a különöst” és „szükségyszerűen a jelenségek apologetikáját jelenti”.⁹ A realizmus valóságferdítésének másik vonala azoknak a tényezőknek a keresése, amelyek a jogszabályok helyett hatnak, mert így közelebb jutunk a valósághoz. A realista jogelmélet ugyanis nem a valóban ható tényezőkre, az osztályérdekekre, a hatalmi aktusokra, a korrupcióra és a monopoltőkés társadalom más hasonló jelenségeire fordítja a figyelmet, hanem az ember pszichológiai vonásaira. Mindezek alapján a szerző helyesen állapítja meg, hogy a realista jogelmélet „valójában a bomló kapitalizmus jogelméleti huttyúdala, amely már arra kényszerült, hogy saját szennyesét is kitergesse csak azért, hogy bizonygassa, más társadalom sem nyújthat mást”.¹⁰

A marxista kritikai módszernek ez a mintaszerű alkalmazása, a szóban forgó elmélet vagy koncepció társadalmi genozisének, tartalmának és funkciójának, valamint tudományos értékének sokoldalú elemzése természetesen nemcsak a felhozott helyeket, hanem az egész monográfiát általában áthatja. Így a német és a magyar jogszociológiai kísérletek vizsgálatánál mindig konkrétan kimutatja azokat a sajátos vonásokat, amelyek az adott jogszociológiai irányzat vonatkozásában jelentkeznek. Hasonló módon jár el a szerző a primitív társadalmi viszonyok kutatását a vizsgálódás középpontjába állító jogszociológusok: Malinowski, Hoebel stb. elméleteinek tárgyalása során is. Mint minden alapos kritikai jellegű munka, e könyv sem elégedhet és elégszik meg a vizsgálódás tárgyává tett jogszociológiai elmélet vagy irányzat pusztá bírálataival, hanem a szerző ezt az elemző bírálatot hol részletes alaposítással, hol csak a megoldás útjának jelzésével, az adott kérdésben vallott álláspontjának pozitív kifejtésével egészíti ki. A következőkben az állam- és jogelmélet problematikájának középpontjában álló, a monográfiában részletekben tárgyalt néhány ilyen elméleti kérdést vizsgálunk meg.

2. Kulcsár Kálmán a jogszociológiai jogfogalom kérdésének tárgyalása során felveti a norma és a valóság viszonyának a problémáját a jogszociológia vonatkozásában. A problémát röviden a következőképpen exponálja: „mi a jog: a jogszabályok, úgy ahogyan jellegüktől függő formában le vannak fektetve, vagy pedig a ténylegesen megvalósult jogrend, azok a szabályok, amelyek a jogalkalmazás során megvalósulnak, és amelyek a társadalomban realizálódnak.”¹¹ A szerző ebben a problémában olyan általános jogi problémát lát, amely minden jogilag szabályozott társadalomban felvetődik. Miután a jogszociológiát illetően megállapítja, hogy „a jogszociológia művelői az adott helyzetnek megfelelően a kérdés új oldalát hangsúlyozták és így a jogfogalom kérdésében is — bizonyos kivételekkel — a társadalomban ténylegesen élő jog mellett törtek lándzsát”,¹² rátér a probléma — véleményünk szerint is — lényegének, a normativitás kérdésének tárgyalására.

⁹ I. m. 82. p.

¹⁰ I. m. 83. p.

¹¹ I. m. 188. p.

¹² I. m. 188—189. p.

A szerző a normativitás problémájával Kelsen hamis kérdésfelállításából kiindulva, mely szerint a valóság (Sein) és a kell (Sollen) világát áthidalhatatlan szakadék választja el egymástól, először általánosságában foglalkozik. Helyesen kimutatja, hogy mind a kelsen, mind a kevésbé radikális somlói valóságtól elszakított normavilág formállogikai feltételezés, mert „a normák eredetének vizsgálata... világosan megmutatja ezek társadalmi voltát és meghatározottságát, tehát az okozatosság és az objektív törvények uralta társadalmi valósággal való elszakíthatatlan kapcsolatot”.¹³ A norma és a valóság viszonya, a normativitás problémája azonban nemcsak a normák eredete szempontjából igényel tisztázást, hanem a norma érvényességével kapcsolatban is. A szerző itt is a kelsen kérdésfelvetéséből, a normák érvényességének és hatásosságának problémájából indul ki. Ismeretes, hogy Kelsen szerint — bár a normák érvényességét bizonyos fokú követésük és megsértésük lehetősége korlátozza — a norma érvényességének lényegében nem feltétele, hogy az hatékony is legyen, hogy érvényesüljön.

Kulcsár Kálmán több oldalról is vizsgálva a kérdést, arra a helyes következtetésre jut, hogy „a norma követelményt jelent, a követelmény és a valóság szembeállítását a normatív erő szempontjából azonban csak formállogikai konstrukció... Egy norma — legyen az bármilyen jellegű — nemcsak eredetében, hanem további életében is szorosan a valósághoz kapcsolódik... A normativitás tehát a társadalmi valóságból ered”.¹⁴ A jogszabály érvényességének biztosítékát — helyesen — a jogszabály mögött álló államhatalomban, a kikényszerítés lehetőségének társadalmi valóságában látja. Ennek a kikényszerítési lehetőségnek azonban valósággá kell válnia, ténylegesen érvényesülnie kell, mert ellenkező esetben a jogszabály hatálya csak formailag van biztosítva. Ha a jogsértő esetek többségében „társadalmilag valószínűen, általában a jogszabály kikényszerítése bekövetkezik, ez a társadalmi gyakorlat — amely a jelen esetben az állam megfelelő szerveinek gyakorlatában nyilvánul meg — az, amely a szankció lehetőségét valósággá változtatta és biztosította a jogszabály társadalmi érvényesülését is”.¹⁵

Mindebből következik, hogy amennyiben az írott jogszabály már nem felel meg a társadalomban ténylegesen uralkodó viszonyoknak, az ezekből eredő uralkodó osztályérdekeknek, és ez az állami szervek gyakorlatában is kifejezésre jut akár úgy, hogy ezek a társadalmi viszonyoknak megfelelően alakítják a jogszabályt és így kényszerítik ki, akár úgy, hogy a jogszabály kikényszerítéséről lemondanak, akkor az írott jogszabály, ha formailag érvényben is van, azaz a jogalkotó szerv azt nem változtatta meg vagy helyezte hatályon kívül, nem érvényes. Ez olyan „a tényleges társadalmi viszonyokon alapuló folyamat, amelyben megjelenő új normatív tartalom egyelőre még csak a jogalkalmazó gyakorlatában és nem a formálisan is kiadott jogszabályban, illetőleg formálisan hatályon kívül helyezésében fejeződik ki”. „A társadalmi gyakorlat, a megfelelő emberi magatartás a társadalmi viszonyok változtatásával alakul, és ha ez az alakulás már az állami szervek tevékenységében is kifejezésre jut, akkor ténylegesen az állami szervek gyakorlata fejezi ki azt a jogi normát, amely az adott időben érvényes, míg a régi, túlhaladott értelmű jogszabály valóban nem más, mint hang által okozott levegőrezgés, vagy holt betű még akkor is, ha formailag érvényben van.”¹⁶

A szerző tehát annak a társadalmi mozgásnak és folyamatnak a vizsgálatából, amelyben a formailag érvényes norma érvényességének alakulása és változása végbe megy, azt a törvényszerűséget állapítja meg, hogy az írott jogszabály tényleges érvényessége a jogalkalmazó szervek gyakorlatától függ, hisz ha a szervek az írott jogszabályt nem kényszerítik ki, vagy tartalmát módosítják, akkor a norma érvényessége megváltozik vagy megszűnik. Ezt a megállapítást olyan általános érvényű törvényszerűségnek tekintik, amely nemcsak a kapitalista, hanem a szocialista jogrendszerre is jellemző. Egészen világosan ez a VI. fejezetből tűnik ki.

Ebben a fejezetben a szerző a jogszociológiának a bírói ítélkezés folyamatával kapcsolatos megállapításait foglalkozik. A kapitalista társadalom jogában bekövetkezett változások ugyanis elsősorban a joggyakorlaton, leginkább a bírói gyakorlaton keresztül történtek utat maguknak, s így a figyelem egyre inkább a szervek joggyakorlata felé irányult. „A kérdés egyre inkább így vetődött fel: ha a jogelvek és jogszabályok a bírósági gyakorlatban kevésbé jutnak kifejezésre, milyen tényezők hatnak ténylegesen,

¹³ I. m. 192. p.

¹⁴ I. m. 193. p.

¹⁵ I. m. 195. p.

¹⁶ I. m. 196—197. p.

melyek ezek, mit vizsgáljon a gyakorlati jogász, hogy a bírósági eljárásban való közreműködése eredményes legyen?”¹⁷ Ezzel összefüggésben a szerző részletesen elemzi Poundnak és a realista iskolának, különösen J. Franknak a jogalkalmazó szerveket és elsősorban a bíróságokat a jogot alakító, illetve alkotó szerveknek tekintő felfogását, amely egyrészt a jogszabályi értelmezésnek a jogalkotáshoz való állítólagos átfolyásán, másrészt a bírói eljárásban szerepet játszó eseti és egyéni szubjektív jellegű tényezők hatásának abszolutizálásán alapul. Majd a bírói ítélkezésben a személyiség szerepét, a szubjektivitást szinte abszolutizáló, az intuiciót és az irracionális tényezőket piederstálra emelő realista iskola nézeteinek találó és szellemes bírálatát kiegészítő pozitív, és csak a legnagyobb elismeréssel méltatható ama fejtegetések után, amelyek a szubjektív tényezők és a logika szerepéről a bírói eljárásban: az objektív igazságról, a bírói tevékenységről mint megismerő tevékenységről, a bírói intuicióról szólnak, rátér a jogalkotás és a jogalkalmazás viszonyának, a „bírói jogalkotás”-nak vizsgálatára.

Ennek során kifejti, hogy a jogfogalommal kapcsolatosan elmondottakból következik, „hogy a bíró az értelmező tevékenysége során is kényszerülhet a jog alakítására, fejlesztésére.”¹⁸ Erre példaként új Polgári Törvénykönyvünk általános indoklásának következő soraira utal: „A javaslat a jogalkalmazás körében a bíróságtól önállóságot, nagyfokú ítélőképességet kíván meg, és követelményei hozzájárulnak ahhoz, hogy a bíróságok, ha nem is a jogalkotásnak, de jogunk fejlesztésének, finomításának, gazdagításának, kultúraltalabbá tételének fontos tényezőivé váljanak.”¹⁹ A Ptk. általános indoklásának idézett helyéből később arra a következtetésre jut, hogy az „a jogalkotást ki is zárja, tartalmilag azt a funkciót bízta a bíróságra, amelyet az ténylegesen el is lát, s amelyet tartalmában nehezen tudnánk más szóval jellemezni, mint jogalkotással”.²⁰ A szerző tehát az általános jellegű, általános alkalmazásra és kikényszerítésre kerülő magatartási szabályokat, amelyeket a bírói gyakorlat alkot, olyan normáknak tartja, amelyek a jogszabály funkcióját látják el. Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a bíróság által alkotott ilyen szabály „formailag csak ott jogszabály, ahol az alkotmány kifejezetten vagy hallgatólágon jogszabálynak tekinti, illetőleg más alkotmányos rendelkezések az ilyen szabályok formai jogszabályi jellegével nem állnak szemben”, de ugyanakkor erőteljesen hangsúlyozza, hogy „a jogi jelleg formai megtagadása azonban nem változtat azon a tényen, hogy a bíróság által alkotott szabályok — ha erre a társadalmi viszonyok alakulása és a jogalkotás hiányosságai rákényszerítik — ebben az esetben is a jogszabály funkcióját látják el, s az eltérés a jogalkotásra hivatott szervek által alkotott jogszabálytól csak formális”.²¹ Mindebből kitűnik, hogy a szerző azt a megállapítását, mely szerint az írott jogszabály tényleges érvényessége lényegében a jogalkalmazó szervek gyakorlatától függ, a szocialista jogrendszer vonatkozásában is érvényesnek tekinti, hisz a Legfelsőbb Bíróság elvi döntései — szerinte — olyan normatív jellegű szabályok, amelyek „társadalmilag, ha formális jelleg nélkül is, a jogszabályok funkcióját” töltik be.²²

Ennek az általános jellegű törvényszerűségnek a megállapítása mellett a szocialista jogrendszerrel illetően kifejti, hogy a norma érvényessége vonatkozásában eddig „elmondottak... nem érintik a szocialista társadalomban uralkodó — jogszabályokban is kifejeződő — tudatos és tudományos társadalomirányítás hatásosságát, sem pedig az ehhez szorosan kapcsolódó szocialista törvényesség eszméjét”.²³ A társadalmi fejlődés objektív törvényeinek felismerésén alapuló szocialista jogalkotás ugyanis sokkal inkább a valóságos viszonyokat tükrözi, mint a társadalmi viszonyok pillanatnyi statikájára épülő jogalkotás. „A szocialista jogszabályok... azzal, hogy az objektív társadalmi folyamatot a maga valóságában, tehát fejlődésében fejezik ki, olyan normativitást jelentenek, amely nem szakad el a valóságtól, s amely előre viszi és segíti a társadalmi viszonyok által amúgy is megfelelően formált emberi magatartások társadalmi alakulását.”²⁴

¹⁷ I. m. 207. p.

¹⁸ I. m. 217. p.

¹⁹ A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 20. p.

²⁰ KULCSÁR i. m. 217. p.

²¹ I. m. 218. p.

²² I. m. 219. p.

²³ I. m. 198. p.

²⁴ I. m. 199. p.

A szocialista társadalomban tehát — hangsúlyozza a szerző — a társadalmi viszonyok és a hatályos jogszabályok között a fejlődés során esetleg előálló inkongruencia felszámolása „természetesen az arra illetékes jogalkotó szerveket terheli, s kívánatos, hogy a jogszabály életének tapasztalatait ezek a szervek mielőbb általánosítsák, és ennek alapján megfelelően intézkedjenek...”²⁵

Ha — bizonyos fenntartásokkal és annak erőteljes hangsúlyozásával, hogy szocialista viszonyok között a jogszabályok érvényességének megváltozása vagy megszűnése elsősorban és általában a jogalkotó szervek munkáján s csak kivételesen a joggyakorlaton (a legfelsőbb bírói fórum döntései alapján) keresztül megy végbe — helytállóan is fogadjuk el a szerző fejtegetéseit, különösen azokat a sorait, melyekben a jogalkotó szervekre háruló nehéz feladatot húzza alá, nem érthetünk egyet viszont azzal a megállapításával, mely szerint „a legfelsőbb bírói fórum jogértelmező tevékenysége során óhatatlanul keletkező általános és normatív jellegű szabályai, éppen mert hiányt pótolnak, mert a társadalmi viszonyok alakulását tükrözik, s mert egységet biztosítanak, nem sértik, hanem szilárdítják a szocialista törvényességet még akkor is, ha formális jogi jelleg nélkül, a jogszabály funkcióját látják el”.²⁶ Amennyiben ugyanis a legfelsőbb bírói fórum olyan döntést hoz, amely a jogszabály funkcióját látja el, az több irányban is rést nyithat a törvénytelenségnek. A bíróság, a legfelsőbb bíróság is a törvénynek van alárendelve, s ennek keretei között köteles eljárni. Ha ettől eltér, akár azért, mert a szóbanforgó relációt a jogalkotó nem szabályozta, akár azért, mert a társadalmi viszonyok fejlődésével a vonatkozó jogi norma már nem alkalmas az adott viszony rendezésére, könnyen előállhat az a helyzet, hogy a legfelsőbb bírói fórum — tekintettel arra, hogy lényegében jogalkalmazó szerv s így nem rendelkezik a jogalkotónak nyújtott eszközökkel — tévesen értékeli a viszonyokat, az egyedi és esetleges, jelenségyszerű vonásokat a lényeges, objektív, szükségszerű és általános mozzanatok rovására túlbecsüli és káros, jogellenes gyakorlatot, illetve jogszabályi funkciót ellátó döntést hoz létre. Ha ugyanis a legfelsőbb bírói fórum döntése a formális elismerés ellenére is jogszabályi funkciót tölthet be, ez lényegében azt jelenti, hogy jogellenes, törvénytörtő határozatot és joggyakorlatot is létrehozhat. Ezért a szerzőnek inkább azokkal a soraival értünk egyet — s úgy véljük, csak megalapozottabbá tette volna egész okfejtését, ha ezt még erőteljesebben hangsúlyozta volna —, amelyekben arról beszél, hogy „a szocialista törvényesség biztosítása természetesen megköveteli, hogy a jogalkotó szervek által kibocsátott jogszabály a társadalmi valóság helyes felmérésén alapuljon, magas színvonalon kerüljön megfogalmazásra, s a viszonyok változtatásával megfelelően módosuljon, hogy a bírói gyakorlat ne kényszerüljön általános jellegű normatív aktusok alkotására”.²⁷

3. A jogszociológia problémái tárgyalásának befejezéséeként a könyv zárófejezetében a szerző a szociológia és a marxizmus-leninizmus, a jogszociológia és a marxista-leninista állam és jogelmélet viszonyával, illetőleg a marxista-leninista állam és jogelmélet szociológiai jellegével foglalkozik. A marxista klasszikusok burzsoá szociológiát elutasító állásfoglalásainak részletes bemutatása, Karl Renner szociológiai törekvési reformista-revizionista jogelméletének meggyőző és alapos, valamint Sztucska és Pasukanisz szociológiai szemléletű jogelméletének kevésbé találó bírálata után a szerző a marxista jogelmélet szociológiai jellegének fontos és jelentős elméleti kérdését elemzi. Hangsúlyozva, hogy a marxista-leninista állam- és jogelmélet nem fogadja el a burzsoá jogszociológia elméleteit és elutasítja ezek jogszociológiai szemléletét és módszerét, megállapítja, hogy a marxista állam- és jogelmélet a Lenin által igazi szociológiának nevezett²⁸ tudományos szociológia, a történelmi materializmus elmélete alapján vizsgálja az állami és jogi jelenségeket. A marxizmus-leninizmus klasszikusainak műveiből kitűnik, hogy a marxizmus a jogot társadalmi jelenségnek tekinti és annak vizsgálatát a történelmi materializmus szociológiai szemlélete alapján végzi: „... a marxista jogelmélet a klasszikus művekben való megjelenésében (a lenini értelemben vett) szociológiai megalapozottságú volt. Akár Marx, akár Engels vagy Lenin joggal kapcsolatos vizsgálódásait, vagy az állam kérdését érintő, jobbára polemikus hangú írásait vesszük szemügyre, a történelmi materializmusból folyó szociológiai szemlélet kétségtelen”.²⁹

²⁵ I. m. 200. p.

²⁶ I. m. 220. p.

²⁷ I. m. 219. p.

²⁸ LENIN: Művei. 1. köt. Bp. 1951. 139. p.

²⁹ KULCSÁR i. m. 250. p.

Mindezek alapján a szerző leszögezi, hogy a marxista-leninista állam- és jogelmélet „szociológiai szemlélettel is dolgozó tudomány”.³⁰ A marxista-leninista állam- és jogelmélet az államot és jogot mint meghatározott lényegű társadalmi jelenségeket vizsgálja, s mint ilyen, alapvetően társadalomtudomány, amely a történelmi materializmus, a marxista szociológia alapján kutatja az állami és jogi jelenségeket és törvényszerűségeket.

*

A könyvnek e rövidre fogott kritikai bemutatásában természetesen nem merítettük ki annak gondolatgazdagságát, sem bírálati részét, sem a felvetett elméleti kérdéseket illetően. A műben még számos olyan fontos jogfilozófiai probléma nyer valamelyik oldaláról megvilágítást, amelyek tárgyalást igényeltek és érdemeltek volna. Emellett befejezésül még csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy e — mint már az előzőkben is többször hangsúlyoztuk — kitűnő munka örömmel és nem kis élvezettel írt kritikai méltatása során mindvégig az a szándék vezetett bennünket, hogy ezzel az írással a szerző által sokat idézett és nyilvánvalóan kedvelt nagy német író, Thomas Mann szellemében és értelmezésében a szerzőt önmagára emlékeztessük: „mert hiszen tévedés azt hinni, hogy műve legjobb ismerője és kommentátora maga a szerző. Talán az, amíg dolgozik rajta és benne időzik. De a befejezett és meghaladott mű egyre jobban eloldódik tőle, idegenné válik számára, s idővel mások sokkal tájékozottabbak lehetnek benne, mint ő, úgy hogy emlékeztethetik is sok mindenre, amit ő már elfelejtett, sőt talán sohasem is tudott világosan. Az embernek általában szüksége van rá, hogy önmagára emlékeztessék.”³¹

³⁰ I. m. 264. p.

³¹ MANN, Thomas: Válogatott tanulmányok. Bp. Magvető, 1954. 420. p.